

14. Parasecoli Fabio. Food, Identity, and Cultural Reproduction in Immigrant Communities Social Research: An International Quarterly .Johns Hopkins University Press Volume 81, Number 2, Summer 2014, pp. 415-439 . Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/265812885_Food_Identity_and_Cultural_Reproduction_in_Immigrant_Communities
15. Rocillo-Aquino Zeltzin, Cervantes-Escoto Fernando, Leos-Rodríguez Juan Antonio, Cruz-Delgado Daniela, Espinoza-Ortega Angélica . What is a traditional food? Conceptual evolution from four dimension.// Journal of Ethnic Foods volume 8, Article number: 38 (2021). Електронний ресурс. Режим доступу: <https://journalofethnicfoods.biomedcentral.com/articles/10.1186/s42779-021-00113-4>
16. Stalmirska Anna Maria. Local Food in Tourism Destination Development: The Supply-Side Perspectives. Published online: 17 May 2021. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21568316.2021.1928739>
17. Barska A. and Wojciechowska-Solis, J. (2018), Traditional and regional food as seen by consumers – research results: the case of Poland”, British Food Journal, Vol. 120 No. 9, pp. 1994-2004. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://doi.org/10.1108/BFJ-01-2018-0054>https://www-emerald-com.translate.goog/insight/content/doi/10.1108/BFJ-01-2018-0054/full/html?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc

УДК 393.05+393.2-55

Олена Таран
(Київ)

ПЕРЕДПОХОВАЛЬНИЙ ЦИКЛ ПОХОВАЛЬНО-ПОМИНАЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ ЛОХВИЧАН: СУЧАСНИЙ СТАН ЗБЕРЕЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ

На підставі матеріалів етнографічної експедиції, проведеної у вересні 2020 р. в межах сіл колишнього Лохвицького району, здійснено фіксацію побутування звичаїв та обрядів, пов'язаних з передпоховальним циклом поховальної обрядовості українців зазначеного регіону. Аналізується стан збереження та трансляції фрагментів, які складають цей цикл, а також вплив глобалізаційних процесів на зміни у цьому сегменті обрядів родинного циклу.

Ключові слова: Лохвичина, українці, поховальна обрядовість, звичай, обряд.

Поховально-помиральні звичаї та обряди становлять поряд з родильними та весільними фундаментальну основу родинного циклу українців. Основу даної статті складають польові матеріали, отримані під час етнографічного обстеження сіл колишнього Лохвицького району (після адміністративно-територіальної реформи 2020 р. – Миргородського р-ну Полтавської обл.). Інтерв'ю, аналіз сімейних

фотоархівів, відео- та фотофіксація місцевих кладовищ) дали змогу скласти уявлення про локальні особливості поховально-поминальної обрядовості та зафіксувати сучасний стан побутування звичаїв та обрядів, пов'язаних із передпоховальним циклом поховальної обрядовості сучасних лохвичан.

Наукові праці наших попередників [1, с. 413-415; 2, с. 371-377] та зібраний нами етнографічний матеріал у селах колишнього Лохвицького р-ну дають змогу структурувати та реконструювати поховальний обряд лохвиччан.

Записані інтерв'ю підтверджують, що в регіоні досі міцно зберігається структура поховально-поминальної обрядовості в комплексі з трьома основними блоками: передпоховальним, поховальним та поминальним циклами. Усталені в народі віками уявлення про смерть, душу, рай, пекло, зв'язок живих і мертвих зумовили характер і послідовність усіх перед-, поховальних та поминальних обрядодій.

Предметом аналізу даної статті є передпоховальний комплекс, який складається з дій та уявлень, пов'язаних із підготовкою до смерті, передсмертним станом та обрядодіями над тілом до початку похорону: 1) підготовка смертного вбрання, 2) передчуття смерті, 3) прикмети «на смерть», 4) передсмертна агонія та її полегшення, 5) обмивання та спорядження померлого, 6) остання «ночівля» померлого в хаті.

У традиційній системі світосприйняття українців смерть є невідворотним кінцем земного життя. Усвідомлюючи це, літні жінки намагаються підготувати для себе та своїх чоловіків одяг та супутні атрибути похоронного обряду (свічки, рушники, хустки, покривала, тюль), тримаючи їх окремо у гардеробі: «[Мама] собі заготовила сорочку вишиту, керсетку вишиту – вона шила сама. Спідницю. Платок, хустка. Мама померла у вісімдесят шостому. [...] Так вона хотіла. Вона приготувала. «То на смерть». Платкі на віко, рушники. Взуття клали» (Гамаліївка); «Чоловікова бабуся – вона із нами жила – вона раніше, і моя бабуся, вона вишивала сорочку, оту вишиту сорочку [українську]. І її мама: «Ти мені, Маруся, виший сорочку на смерть». І вона вишила чорними і синіми нитками. Не красними, іменно на смерть. І ховали так. І свекруха мені сказала, я її ховала в українському. В 2005 році. В неї лежало все зв'язано, всі подарунки: тим, що обмивають, що несуть» (Ісківці); «Одягали [маму] так, як вона бажала: сестра моя була у Донецьку і вишила вона мені сорочку ізразу, лежить у мене, готова, і мамі таку саму» (Нижня Будаківка); «В мене на смерть сорочка мережкою, вишита, з довгим рукавом», «І батькові я таку на смерть положила: отутово манишка, тільки білим. І матір, що ото вона вишивала, плаття шила чорне. Те, що вона готовила» (Безсали); «Мати на смерть приготувала. Я собі приготувала уже років

десять. Раньше одівали сорочки і карсетки, а тепер уже ні» (Білогорілка); «Люди готують. [...] Раніше одягали в то, що приготувала [свекруха]. Була в неї вишита кофта, була спідниця, українська, карсетка була. Платочок вона приготувала» (Вирішальне).

Наведені уривки інтерв'ю дають підстави впевнено стверджувати, що майже до останньої чверті ХХ ст. у комплекті жіночого смертного вбрання для літніх надавали перевагу українському національному одягу: вишитій сорочці та керсетці. Практика підготовки смертного вбрання особливо побутувала за радянських часів та першого десятиліття Незалежності, коли існував дефіцит предметів одягу та галантереї. Сьогодні потреба в такій підготовці відпала через наявність асортименту та пропозиції різноманітних бюро ритуальних послуг. Ще в середині ХХ ст. готуючись заздалегідь до смерті, окремі особливо побожні за життя готували для себе труну, яка могла зберігатись роками у клуні/сараї або на горищі і використовуватися як тара для зберігання зернових або сушини. Тримати порожньою труну вважалося за погану прикмету: «У нас дома на горищі із трицять другого року по шійсят сьомий рік була труна, дідусь помер, а з полу робили гроб, а син був столяр, а бабуся каже: «Ваня, роби й мені разом, сьогодні батько, а завтра я [помру]». [...] [В труні зберігали] жито, [...] до Нового року в труні були яблука» (Бербениці). У с. Вирішальне респонденти згадали, про поодинокий випадок зберігання труни наприкінці 1990-х рр.: «Дедушка був, що сам собі зробив труну». Принагідно зазначимо, що могли наперед робити і намогильний хрест. Так, у с. Гамаліївка місцевий мешканець викував хрест для себе та своєї дочки.

Згідно зі стійкими народними віруваннями існує низка прикмет, які можуть віщувати наближення смерті. До найпоширеніших належать раптові події, негаразди в хаті: «Такі тарілки лооовкі-ловкі [...] були, все в бухветі стояли. Тоді якось звалила я чи чарочку чи шось і трохи надколола. Мене аж здригнуло: це не на добре. І вскорості заболів [син і помер]» (Нижня Будаківка); «В півдев'ятої мама звонить: «Виїжжай, батьку погано». Я сідаю в машину, в мене дзеркало тіки хлоп! Зразу впало. Кажу: «Всьо! Тата нема» (Ісківці). Смерть для господарів або їхніх найближчих родичів чи сусідів віщує і неприродня поведінка птахів: «Сови нехароші птахи-віщуни, я точно знаю, і всі казали: та сова кряче в того на хаті, там хвора людина, мабуть, скоро вмере, сова кигиче там – пугу[ку]є. А осьо тут за нами хата пуста, чоловік із цієї хати лежав у лікарні, я вийшла, [а] на хаті сидить вий – сова утром рано, я постояла, подумала, коли вона: «пу-гу, пу-гу», – сфатилась і полетіла; до вечора Микола вмер» (Яблунівка); «Отака птичка є, сич, оце в нас точно, як почувеш, що сич закричав – то то хтось вмере» (Безсали). Смерть когось в родині передвіщала зміна

поведінки домашніх тварин (насамперед собаки) : «[Як собака виє] – погано то вже, за хазяїном» (Часниківка); «собака долу мордою виє або яму на подвір'ї почина[є] рить – на смерть» (Гамаліївка).

Певними провісниками смерті є окремі сюжети зі снів. В таких снах померлий родич/предок приходиться за живим – кличе до себе, уводить із собою, щось дає: «сниться, що: приходять [померлі]. Недавно снилося: йшла я із сусідами, вони недавно померли. Вони співають, взяли мене у середину і пішли. І я пішла з ними. А тоді вдруге снилося: невістка приходила. Я з нею побалакала-побалакала і пішла од неї. Ото, кажуть, скоро вмреш. Воно, може, й враз сповниться, може, і через десять год» (Часниківка); «Він іде такий нарядний-нарядний, а я йому навстречу, я тоді до його, щоб його обнімать, а він мене пнув, я тоді вдруге до його обнімать, а він опять мене одіпнув, оце значить – ще... не врем'я... А я плачу та кажу: «Чого ти мене одпихаєш?» – І так і кинулася. Ще два годи житиму. Два рази мене одіпхнув...» (Лука).

Рудименти міфологічних уявлень про смерть зберігаються у тлумаченні снів, сюжет яких оповідає про будівництво чи руйнування хати / її частин (покуті, стіни, сволока, стріхи), роботу на землі (копання ями, обробіток ґрунту тощо): «Як насниться хата построєна. Мені часто сниться хата построєна нова, і я збираюся в неї жити йти, і в мене рушників нових немає, нема чим прибрать у хаті, то не той – не сполнялося ще...», «Снилося разів два, що ми строїмо хату нову. Ну, я не думала протів чого воно сниться. [...] І мені приснилося що ми гуляємо там. Ну ми реально так гуляли багато. Гуляємо – і стоїть так багато чобіт! І я шукала-шукала, один свій нашла, а другого ні. Оце ж кажуть, що згубиш свого чоловіка. Та я чогось як проснулася та думаю: «Я його нашла, я його нашла». А я його так і не нашла» (Безсали); «Сниться мені сон: що у нас сарай у вулиці стоїть, а внього – раз! – стіна тако впала. Я взяла топчанок і підперла його. Просипаюсь: йому шось погано – свекрові [невдовзі він помер]» (Ісківці); «Преснився сон мені, що вже тата не було, а то тато живий, і [...] построєна: такий як чи сарай чи шось довге, і ми грязе'ю укриваємо, накидаємо. А я кажу: «Ой, тату, я дуже-дуже заморилася». А він кинув вальок, каже: «Ну ладно, через десять год докриємо». І якраз тато як умер, через десять год брат умер» (Нижня Будаківка); «Як огород орють і сниться, що ореш город і садиш картоплю, ото хтось умре в родині», «Сниться мені, що в мене тапочок – один порвався, а один цілий... І я взяла...не знайшла і викинула вже... Заболів і все...» (Яхники).

Останніми роками на Лохвиччині, як і по всій Україні, поступово відроджується християнська традиція соборування, наразі вона охоплює незначний відсоток населення, в основному

воцерковлених прихожан. Здійснення цього таїнства давало людині фізичне й моральне полегшення перед смертю, причащення супроводжувалось сповіддю, покайням у всіх гріхах. Вірування про одужання соборованої людини як «нечистої», «тої, що живе не своїм життям», «заївшим чуже життя», відомі на Поліссі та Поділлі, в обстежених селах Лохвицького району не зафіксовані.

По можливості близькі, відчуваючи наближення смерті рідної людини, намагалися «прийняти смерть»: бути поруч до останньої секунди земного буття людини, поводитися тихо, щоб не «стривожити смерть». В іншому разі смерть могла проходити важче, вмираючий мучився. Згідно з народними уявленнями важку смерть приймають великі грішники, відьми, чаклуни, гріхи їх не відпускають, не дають спокійно вмерти. За таких обставин, коли людина важко вмирає, їй намагаються полегшити агонію: прочиняли двері, вікно, димар, іноді руйнувати сволок, зривати стелю: «Як умерла баба***, робили ту дирку там [у стелі], і вона зразу і кінчилась», «[Коли вмирають такі люди], пробивають [у стелі] дірки. Потолок пробивають, бо не вмира вона [відьма]», «Пробивали [стелю]. Пробивали, щоб дух пішов угору. Щоб витягло» (Гамаліївка); «Було, що і стелю розбивали... Пробивали дірку, бо не вмере. Вона мучиться і не може вмерти. То пробивали – це правда, я чула. [...] Бабуся стара вже була. Казали, що пробивали стелю. Пробивали, щоб дух пішов угору, щоб витягло» (Яхники).

Польові етнографічні матеріали свідчать про те, що респонденти вірять, що душа/дух виходить із тіла в момент настання смерті через рот: «Мати дихнули хххх і вилетіла душа» (Ісківці).

Одразу після смерті члена сім'ї усі дії в родині спрямовуються на підготовку до похорону, вони мають очисне магичне призначення. Передусім повертають до стіни або покривають полотном усі дзеркала в хаті («щоб не відбивався у зеркалі і ше когось за собою не покликав»), зупиняють годинник, вимикають радіо/телевізор. Далі здійснювали обряд обмивання та спорядження (одягання) померлого. Зазвичай обмивати запрошують жінок літнього віку, які мають такий досвід і охоче відгукуються на допомогу: «[Запрошують] бажано таких уже, в кого діти жонаті, як у вас дочка не замужом чи син, то вас не можна туди пускати. Бо в тебе ще діти неопределені, не можна. Бабусьок старих в основном уже [запрошують]», «Дві жіночки миють. Да, всіх вони миють [незалежно від статі]. Вони ж і наряжають» (Вирішальне); «Старі жінки [мили]. Ніхто не одмовлявся. Усі слухали [прохання], усі йшли. [Сама] мила [також]. Вже мене кликали» (Нижня Будаківка); «Кликали. Бабусі' всі» (Гамаліївка); «Гукають бабочо'к, щоб її умили і вимили» (Ісківці); «Обмиваєм. Сусіди. Кличимо, своїм ні» (Білогорілка). Усі предмети, що їх використовують для обмивання, маркуються як шкідливі, «нечисті» для живих, тому їх або

позбуваються, або кладуть у труну до покійника (наприклад, рядно, на якому обмивали). Загальнопоширеним по всій Україні, і, відповідно, в селах Лохвичини, є правило виливати воду («вода», «мертва вода», «[вода] що обмивали покойника») після обмивання померлого в таке місце, яке не зашкодить живим: під тин, у вуличну вбиральню, найвіддаленіший куток городу, ділянка якого не обробляється. «Де ніхто не ходє, шоб ніхто не наступив» (Романиха), «де ніхто не ходить» (Яхники); «Десь вилити, шоб не топталися люди – ні свої, ні чужі. Найшвидше було, як то кажуть, у туалет. Туалети на вулиці в нас. Тряпку ту, що обтирали, – палять» (Безсали); «Воду під кущ, деревинку, де не ходять» (Білогорілка); «Виливали в таке місце, шоб люди не ходили. Під дерево. Так самі ж тут кленки [клені ростуть навкруги]. І, знаєш, після Данюхи вилила ту водичку під кленок, і буря викрутила із корінням. Пропав той кленок, пропав» (Нижня Будаківка). Побутує стійке вірування, що воду після обмивання покійника беруть «на погане», шоб шкодити живим, хоча ще у ХІХ ст. її використовували з магичною лікувальною метою для «завмирання» хвороби.

Жінкам, які споряджали мерця, віддячували: «Цим бабочка́м тре́ по платку і по куску матерії» (Ісківці); «Дають платочок або на спідницю [відріз тканини] або на плаття. І гроші давали» (Нижня Будаківка); «Дають платочок і кусок тканини на спідницю. Раніше давали [фартушок]. Років двадцять в основном як перейшли на матерію» (Вирішальне); «Подарок. От платочок – оце мені сусідки чоловік як вмер. Так платочок оцей сучасний блискучий. Раньше ж було шо, хустку дають, кусочок полотна. А це ото дають вибиті платочки» (Безсали).

Обмите тіло одягають у підготовлені нові (дуже рідко – чисті) речі. Це набір від нижньої білизни до верхнього одягу. Ми вже зазначали, що фактично до останньої чверті ХХ ст. літніх жінок обряжали в традиційний одяг (вишита довга сорочка, керсетка, хустка), чоловікам традиційну сорочку одягали до 1960-х років. Її витіснив міський тип одягу (сорочка, костюм або піджак та брюки). Із кінця ХХ ст. померлих споряджають у сучасний міський одяг фабричного виробництва: «Шось новеньке: костюм, рубашка нова, майка, труси, обувь, штани» (Часниківка); «Тепер нове вдівають, в теперішнє врем'я. А як нема – шо в кого є. Є чулки [панчохи] – надівають чулки як труси; немає – [тоді] гамаші, немає – кольготи, шо в кого є. Запинають. Чоловік [простоволосий]. Кладуть [головний убір] на подушці» (Вирішальне). Подекуди одягають у стилізовані елементи традиційного костюму, а не репліки. Насамперед, у вишиванки сучасного крою та дизайну, які не мають регіональних етнографічних рис цього виду одягу. Прикраси з коштовних металів

літні люди намагалися вже не носити, тому що знімати з мертвого тіла вважається гріхом, а в разі передчасної смерті лишали на покійнику : «Вже з мертвого не нада, як кажуть, знімать» (Нижня Будаківка). Згідно з етнографічними даними, зібраними у ХІХ – першій третині ХХ ст., покійника не взували, обмотували ноги онучами, пізніше чоловікам одягали шкарпетки, жінкам панчохи. У радянську епоху із тотальним пануванням атеїзму польові етнографічні матеріали констатують поступове використання взуття під час спорядження покійника: м'які домашні фетрові/вовняні капці, туфлі «не взували, але клали» (Гамаліївка); «рядом кладуть», «[Взували маму?] Батюшка зняв і поклав у труну. А я дуже любила боса ходити, і сказала своїй невістці, що в мене є чулки, носки, а не вбувайте мене: я боса тут любила ходити, і там буду ходити, – кажу, – боса» (Нижня Будаківка); «Взували в труну. Стали у всіх ноги боліть, що взувають. Тапочки треба тільки. Бабусі в мене померли – всіх взутими ховали. Запам'ятала, що бабів в тапочках ховали» (Ісківці); «Раньше взували, а тоді кажуть: болють в людей ноги, так кладуть. Коло ніг положить, шо есть» (Вирішальне).

Уявлення про потойбічний світ, який респонденти називають «там», «туди», «той світ» як віддзеркалення земного зумовили намагання спорядити небіжчика особистими речами, які йому були необхідні на цьому світі. Насамперед, це штучні зуби, гребінці, окуляри, ціпок, улюблені частини одягу: «У мами два рядочки намиста було. Голубеньке і червоне. Голубеньке – наче, керамічне. А червоне – «добре». По-моєму, його положили її в гроб. [...] Мама не носила [вставні зуби], то не клали. От бачу я у людей, шо дехто кладе» (Гамаліївка); «Кому могли ращоску, кому що... в мене любив курить: «давай положим курева». Мені бабуля казала: «мені оту кофту щоб ти положила!»» (Вирішальне); «якось разом вмерла жінка, то вона сказала, щоб їй поклали платок пуховий, бо вона його дуже любила, і щоб вклали шубу їй» (Безсали). Трагікомічні ситуації виникають, коли в останню путь споряджають прихильників оковитої: «сестра його двоюрідна прийшла та бутылку купила у магазині і отак йому під бік поклала» (Часниківка).

Свідченням про віру в потойбічне життя є і звичай класти покійнику гроші (монети, не купюри), щоб міг купити собі «місце», «хату»: «Оділи, в руки хрест і гроші – 40 копійок у карманчик. Ото 40 копійок до 40 днів буде викидати по копійці на тим світі, місто купляти собі» (Безсали); «Гроші обов'язково. Копійок скількісь. Кажуть, шо нада, закон такий. Дать копійок, щоб викупила собі хату. «На тобі плату, – кажуть, – та купи собі хату». В носовичок, в кишеню або під руку так» (Нижня Будаківка); «Гроші клали. Монети клали у носовичок і в карман (обов'язково був) [в одязі]. В мами в керсетці був

карман. По кількості [ніхто не зважав], монетки. Паперові – ні, ніколи [не клали]» (Гамаліївка); «В карман завернута в платочку мелоч, гроші, немає значення [скільки], аби копійки. Щоб вони могли купити там собі місце. Щоб могли хату там собі купити» (Вирішальне). Правда, у м. Лохвиця один респондент акцентував, що клали саме паперові гроші. Перевірити цю інформацію не вдалося: «Носовичок. І хто п'ять рублів, хто двадцять кладе. А копійки кидали як вже засипали».

Традиція споряджати неодружених в останню путь у весільному вбранні, влаштовуючи похорон-весілля, дуже стійка. Її фіксують по всій Україні ще з ХІХ ст. На Лохвичині ця традиція зберігається у редукованому вигляді: «[молодих одядають] у весільне. [Квітку роблять?] Да» (Гамаліївка); «Дівчину кладуть у свадєбном платте. [...] Раніше то, у мене мамина сестра, її в українському ховали. Це ще я була отака [показує рукою невисоко від підлоги]. У нас у труну запинають усіх. І молоду. Надівають їй шарфик якийсь. Голова покрита повинна бути» (Ісківці); «Як молоду [споряджали]. Може у вінку. Можуть, – ще дужче жаль великий бере, а можуть красиве плаття чи що надівати. Хлопців у костюмі» (Безсали). Наведені цитати свідчать про відсутність весільних чинів та атрибутів, які репрезентують звичай похорону-весілля (коровай, гільце, квітка, воскова каблучка). Квітку ми зафіксували лише у Гамаліївці, але інформація про похорон-весілля стосувалася кінця ХХ ст.

Підготовлене тіло перекладали у труну того ж дня. Якщо ж труна не була ще готова, клали на широку лавку або дошку (не на ліжку!) головою до ікон, ногами до дверей. Труни зазвичай виготовляли в колгоспних майстернях на місцях, «у плотьні» до середини 1990-х років. В останні десятиліття послугу пропонують ритуальні служби та фірми. Дно труни викладали стружками (палити піч ними не можна, бо «хата буде холодною»), стелили рядно або покривало. За народною традицією, подушку потрібно набивати сіном, а не пір'ям; пояснень такої дії респонденти не надали. До сіна могли додавати ароматні сухі трави (васильки, любисток). Підборіддя підв'язували хусткою, руки і ноги – мотузкою («лента», «зав'язки», «стьожки»), які перед опусканням в могилу знімали і клали в труну. У Токарях руки перев'язували «синенькою стьожечкою» і чоловікам і жінкам. Народна практика свідчить про використання мотузки в побуті з лікувально-магічною метою: «І ще були такі баби, що в кого нога болить, то тоже брали цією стяжечкою чи тряпочкою. Ну а тепер як батюшка сам забере і ті проводнічки і все і в труну покладе, бо кажуть, ворожок багато» (Токарі); «Щоб ноги не боліли брали... те, що в'яжуться руки і ноги» (Нижня Будаківка).

Померлого до обличчя вкривають покривалом (часто – тюлем), на лоб кладуть паперову стрічку з молитвою – прохідну. На столі біля мерця ставлять ікону відповідно до статі покійника (для чоловіків – Спасителя, для жінок – Богородицю); горить товста велика воскова свічка, вставлена у ємність із «з'єрном»: пшеницею або житом, дуже рідко – з вівсом. Іноді можуть поставити чарку з водою, накритою скибкою хліба: «Велика то то ж вона стояла у тій посудині у житі» (Токарі); «Свічка серед стола стояла, одна свічка товста така, свічка у зерні» (Жабки); «В якомусь зе'рнові. Або жита, або пшеницю, щоб можна свічку-ж поставить» (Нижня Будаківка); «Свічка стоїть у літровій банці, і трохи якщо є – жито. А як нема – пшениця» (Вирішальне). Цікавим було зафіксувати на Лохвиччині інформацію про відсутність правила ставити воду з часу настання смерті, а лише після поховання. Свічка стояла в хаті впродовж року, її запалюють на нетривалий час у період оказіональних поминань («Горіла на дев'яти і на сороковини і до году. До году держалася ця свічка. [...] У нас на хуторі як батьки повмирали, як в мами стояла та свічечка, ну вона умерла, вже хата порожня була, то вона там і стояла і стояла у житі» (Токарі); «Цю свічку запалювали ж на другий день, як снідять носили. На дев'ять днів, на сорок днів. Оту одну свічку» (Гамаліївка); «[Свічку] запалюють. І кажуть: кажний вечір трошки – а хай погорить. Хоч п'ять минут – дорогу просвіщають мов би йому» (Вирішальне).

Період перебування покійника в хаті з традиційних трьох скоротився в окремих селах до однієї доби («переночував, та й все»). Весь час, поки покійник у хаті, тримали відчиненими ворота дворища та господарських споруд. Членам родини в ці дні заборонено виконувати господарські роботи в хаті і в полі, «щоб за ним не пішло». Окремі види робіт табуйовані на час похорону і для сусідів чи навіть усіх односельців: «Не можна ні консервірувать, ні стірать. Не можна дивиться у вікно на покійника» (Ісківці). Респондентки наголошують, насамперед, на городніх та кухонних роботах. У Вирішальному також побутує звичай першого життєвого громадського досвіду для дитини відвідин весілля, а не похорону: «[треба, щоб] дитина не побачила похорону до того часу, поки не побачить весілля. Раньше як розписувалися в клубі, то маленьких діток приносили, щоб воно першим побачило в своєму житті наречену, тоді вже не страшно йти на побачину».

Нічне перебування в хаті померлого супроводжується читанням Псалтиря. Читають воцерковлені старші жінки: «Як свекруха померла, я наймала – оце в нас жіночка ходє у церкву до батюшки, то я її просила, то вона вечором приходила читала Псалтир» (Вирішальне). Покійника відвідують літні односельці («раніше ходили бабочки. Допустім, похорон у нас, і вони ночували: сиділи там, молилися»

(Ісківці); «Було підуть у вечері, і ночують там ще. Як умре ночують» (Безсали) та родичами. Вони сидять біля покійника з вечора до ранку, тихо молячись та перемовляючись на теми, пов'язані зі спогадами про померлого. Таких людей прийнято годувати, «давать вечерю», до якої обов'язково має увійти гаряча страва. До початку ХХІ ст. такою традиційною стравою була локшина: «Ще там бабушок вгощали: якусь там локшину готовили», «Робили локшину і вечером бабочок отих локшиною [пригощали]. Обов'язково, щоб гарячим, казали, щоб пішов пар. Кажуть, як ото пішов пар, то душа поїла», «бабуля казала: «Сушіть мені локшини, щоб було мені на похорон!» Насушили – поїли, знову насушили [сміється]» (Ісківці); «хазяїва варять їсти: картошку, огірок, ковбаса. То вечеряють. Як він у залі – то в залі, а ні, то у передній. Як одна кімната, то біля нього вже. [Обов'язково треба, щоб щось гаряче було?] А картошка ж буде гаряча» (Вирішальне). Традиція ночувати біля померлого поступово відходить: «Колись ночували, а тепер ні. Угощали увечері, їсти давали. Гаряче: локшину якусь варили» (Часниківка). І сьогодні її подають, але не в усіх селах. Старожилка Вирішального Тетяна Іванівна Пихтіна наголосила, що локшина має бути лише домашнього приготування: «Бабушок вгощали: якусь там локшину готовили. Раніше ж локшину самі різали. На похорон готували локшину. Яйця, мука, вода, замісить тугенько його : розкатав, на сковородку кинув туди, щоб воно не спеклося, а таке, щоб різати його можна було. Потом його сушили. На дев'ятини чи сороковини нада локшину зробити, но там яєць треба багато. На молоці воно добріше було. Но в принципі та локшина була тільки домашня».

На ніч обличчя покійника вкривали покривалом («Накривали на ніч лице», Білогорілка), а зранку, з першими променями сонця «будили» та «вмивали», протерали обличчя ганчіркою («Як сонечко сходить, його умивають, відкривають [обличчя], Вирішальне»), яку викидали/спалювали або підкладали під тіло у труну.

Зазначені вище обрядодії складають передпоховальний блок поховального обряду жителів Лохвицького р-ну. Фіксація основних маркерів, як то віщування/передчуття смерті, підготовка смертного вбрання, полегшення агонії, обмивання/спорядження, свідчать про фактичне побутування передпоховальних звичаїв, яких дотримуються і на поч. ХХІ ст. Водночас, попри притаманний консерватизм, ритуали, пов'язані з поховально-поминальною обрядовістю, поступово втрачають свої окремі сегменти. Причини цього містяться у внутрішньосупільних процесах, внаслідок чого й виникають зміни в традиційній культурі, розмиваються етнічні маркери поховально-поминальної обрядовості.

Джерела і література

1. Гаврилюк Н. Поховальна та поминальна обрядовість / Історія української культури. Т. 4., кн. 1. Київ : Наукова думка, 2008. 1008 с.
2. Українська родина : родинний і громадський побут / упоряд. Л. Орел, ред. О. Веремійчик. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2000. 422 с.

УДК 26-872(477)

Юрій Вільховий
(Полтава)

ГРОМАДИ КАРАЇМІВ В УКРАЇНІ ТА НА ПОЛТАВЩИНІ: ЕТНОІСТОРИЧНА І РЕЛІГІЄЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті розкривається діяльність громад караїмів в Україні та на Полтавщині. Характеризуються особливості етнічного, культурологічного, релігійного розмаїття виокремлюються особливості побутування за межами етнічної батьківщини. Показано руйнування унікального пласту культури, який тривалий час формувався представниками різних етнічних груп.

Ключові слова: Караїми, Полтавщина, Крим, юдаїзм, релігійність, культура.

Історія багатьох народів повна складних, суперечливих і драматичних подій. У радянські часи був зруйнований унікальний пласт культури, який тривалий час формувався представниками різних етнічних груп. Серед малих народів сучасної України найбільш цікаві є караїми, проблема етнічної та релігійної ідентифікації яких є не розв'язаною і актуальною.

Караїми представляють собою цікаву для науки як в етнографічному, так і в релігійному плані етнічну спільноту. Цей народ наразі переживає процес етнокультурної асиміляції в етнонаціональному оточенні. Караїми занесені в Червону Книгу ООН, як найбільш малочисельний народ в світі. Вже через цей аспект їх життя вони представляють інтерес для вивчення.

У формуванні етноніма «караїми» відіграла роль співзвучність назви племені «караї» і назви спільноти, яка сповідує караїмську релігію – караїми. За однією з версій слово караїм – релігійний термін - походить від арабсько-гебраїської основи й означає «читаючі», «знавці Святого Письма».

Другою особливістю караїмів є те, що вони – автохтонного походження, якому присутня етнічна ідентичність, збереження мови і особливе віросповідання, яке характеризується співіснування традицій язичницьких вірувань прототюркського походження, реформованим юдаїзмом, а також традиціями, пов'язаними перш за все з ісламом.